

SÜÜTEGU JA KARISTUS VANA-LIIVIMAAL*

L. Leesment

Õigusteaduse doktor

Vana-Liivimaa ehk ladina keeles Livonia on ajalooline mõiste, mis üldjoontes hõlmab nüüdisaegsed Eesti ja Läti maa-alad.

Enne 1917.a. revolutsiooni ei arvestanud riigivõimud **elamike** etnograafilisi piire ning seepärast tuleb sagedasti opereerida mõistega Vana-Liivimaa. Kui kõnelda Eestimaast, siis tuleb ajalooliselt selle all mõista vaid Põhja-Eestit koos Hiiumaa saarega, kuna Saaremaa ühes Muhuga kuulus Liivimaa alla, hõlmates seega Lõuna-Eesti ja Põhja-Läti. Nii on seda mõistetud ka käesolevas töös.

Võrreldes tsiviilõigusega oli keskaja kriminaalõiguse kaua aega väljakujunemata õigusala. Abstraktsest mõtlemisest õigusmõistete kujundamisel oldi kaugel.

Õiguse allikates ei leidu süütegude definititsioone: viimaste kohta eeldatakse, et nad on rahvasuus olemas. Analogia, vastandina nüüdisajale, mängib kriminaalõiguses suurt rolli.

Pole kujunenud näiteks selliseid mõisteid nagu kaasaaitamine, abistamine ja soodustamine: kõik süütegijad seatakse karistuste suhtes ühte patta. Katse mõiste on kaua aega välja kujunemata. Nüüdisaegse kolmikjaotuse - juhusettevaatamatus - kordasaadetud tegu - asemel tuntakse vaid kaksikjaotust - meelega (tahtlikult) või mittemeelega kordasaadetud süütegu.

I

Orduajal olid kohtunikeks feodaalid ise - Vana-Liivimaal maahärrad ja vasallid. Oma talupoegade üle mõistsid kohut kõigepealt vasallid. Nende kätes oli ühelt poolt kõrgem kohtuvõim "kael ja käsi" - an Hals und Hand - seega õigus määrata surmanuhtlust ja vigastavaid karistusi. Tei-

* Ettekanne, peetud 1971. a. 24. jaanuaril.

selt poolt oli vasallil madalam kohtuvõim "nahk ja karv" - an Haut und Haar - karistamine ihunuhtlusega: peksmine, juuste mahalõikamine jne. Vana-Liivimaa vasall oli ses suhtes kõikvõimas isand, et tema kätes olid ühendatud kohtuvõim ja valitsemine, mis kõigepealt avaldus maksude-, hinnuse ja kümnise võtmises. Selle poolest oli Vana-Liivimaa ordu- kui ka piiskopimaade vasalli võim talurahva üle palju suurem kui ümberkaudsetes maades. Foogti ehk ametkohtuniku osatähtsus oli Vana-Liivimaal väike, kuigi esinevad siin ja seal ordu-, stifti- ehk piiskopkonna-, samuti linnafoogtid. Kõrgem kohtuvõim ordumais vabade üle oli kontuuride (commendator) kätes; neid oli üle maa eeskätt ordulossides rohkem Vana-Liivimaa lõunapoolses osas, nagu Cēsises, Siguldas, Daugavpilsis, Daugavgrivas, Jelgavas, Ventspilsis, Kuldigas, Alūksnes ja mujalgi linnustes. Ees- ti alal me leiame neid seevastu vaid Pärnus, Viljandis, Lihulas ja Tallinnas (viimases alates 1346.a.).

Kui vasallid ise omavahel tülitsevad ja oma arveid õiendasid - sagedane nähtus Vana-Liivimaal - siis alustati vaenust ehk feedi.¹ Sellest ei võtnud ainult vasallid ise osa, vaid selleks aeti kokku ka asjast täiesti eemal seisjad, põllutööga tegelevad talupojad, et jõuga läbi suruda oma tahet teise läänimehe suhtes. Kehtis omakohus - rusikaõigus. Selle all ruineerus ja kannatas kõigepealt talupoegkond, kes nädalateks eemaldati oma igapäevase töö ja tegevuse juurest.

Feed (faida) mainitakse sõnaselgelt Vanima Liivimaa Rüütliõiguses, nimelt selle artiklites 56 ja 59. Nii seisab esimeses artiklis: so drege he ere veide: "nii kandku ta /s.t. läänimees/ oma feedi". Alles keskaja lõpupoole keelatakse omakohut ja vaenust järjekindlamalt, kuid keeldude mõju oli algul minimaalne.

Kohtulik menetlus oli üldiselt samasugune nagu mujalgi feodaalkohtuis. Protsess oli kõigepealt suuline ja avalik. Kriminaalprotsessis tehti vahet avateolise ja mitteavateolise teo vahel. Esimene oli selline, mis kohe pärast kordasaatmist tuli avalikuks: süüdistamine ja menet-

¹ Teiste sõnadega rüütlite verine kättemaks.

lus olid siin lihtsamad ja tõendamine kergem. Kohtulike tõenditena on tuntud kõige sagedamini vandetõotused, asitõendid ja XVI saj. ka kirjalikud ürikud. Tunnistajad olid kahte liiki: esimesed olid meie aja mõiste järgi tunnistajad, kes midagi olid näinud ja kuulnud, teist liiki tunnistajad pidid kohtu ees ainult tõendama, et kaebealune on tuntud kui aus ja korralik inimene, et tal on hea reputatsioon. Mida suuremal arvul selliseid tunnistajaid kohtusse kaasa toodi, seda kindlam oli tooja positsioon kohtuniku silmis tollal, kus tõendeid kaalutleti rohkem vormiliste aluste järgi kui sisuliselt. Kui polnud kindlaimaid tõendeid, siis asuti ordaaliate ehk "jumalaotsuste" juurde. Nii nõuti järjekindlalt kohtualuselt talupojalt, et ta end lunastaks süüdistusest tulise raua kandmisega, mõisnik ise aga oli sellest ordaalialast vaba.²

Pärast Constitution Criminalis Carolina kehtima hakkamist Püha Rooma riigis 1532.a. rakendati seda varsti ka Vana-Liivimaal, eriti aga viimases ettenähtud lai-tortuuri ehk piinamise kohaldamise protsessis. Nii nõudis Vana-Liivimaa ordumeister 1551.a. Karoliina rakendamist, nagu selgub vastavast ürikust.³

Kui kohtuotsus oli tehtud ja välja kuulutatud, siis sellele järgneva otsuse täitmise juures olid perioodi algupoolel kaastegevad kogukonna liikmed, sest erilist täideviimise personali ei olnud. Apellatsioon polnud välja arenenud ja esines harukordadel.

Linna-rae otsusele läksid edasikaebused sellele linnale, kellelt omal ajal linnaõigus saadud, n.-ü. emalinnale. Tegelikult esines appellatsioonid harva: see oli aeganõudev ja kulukas. Nii siis läksid Riia linna raele otsustamiseks appellatsioonid teistest Vana-Liivimaa linnadest, kus kehtis Hamburg-Riia linnaõigus. Tallinnast aga läksid appellatsioonid koguni Lüübekisse, sest oli ju sealt saadud linnaõigus.

² O. S c h m i d t . Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Kurlands. Jurjew, 1895, S. 201/129 f.

³ Vidzemes tiesibu vestures avoti 1336 - 1551.g. Rīga, 1941, lk. 504, N 342.

Feodaalaja kriminaalõigus on tuntud suurte vahetegemis-
tega klassiõigusena, kus seda paremini oli kaitstud aadlik,
mida halvemas seisukorras oli sunnismaine talupoeg.

Vana-Liivimaa vanemates õiguse allikates esineb arhai-
lisi igandeid - nii räägitakse Riia linnaõiguse tekstis, mis
1227.a. koostati Tallinna jaoks, artiklis veel talioonist.
Nimelt: Si quis manum vel pedem alterius debilitaverit, red-
det manum pro manu, pedem pro pede: pro oculo autem solven-
tur XX marcae.⁴ "Kui keegi vigastab teise /inimese/ käe või
jala, annab käe eest käe, jala eest jala; silma eest aga lu-
nastatakse 20-ne margaga."

Kõige selgemini ilmneb vahetegemine talupoja ja isanda
vahel meheraha⁵ suuruses liivlaste talurahvaõiguse järgi.
Selle artikkel 9 sõnab: Ein totschlag eines pauren - 40 mark.
Eines teutschen oder freyen totschlagk, worin die vom adell
nicht gerechnet - 80 mark.⁶ Seega: "Talupoja surmamine - 40
marka. Sakslase või vaba /inimese/ surmamine, sinna aadlist
/isikud/ ei kuulu - 80 marka". Sellest nähtub, et talupoja
elu oli kaks korda odavam kui vaba inimese elu, kuid aadliku
elu oli veelgi kallim.

Meheraha 40 marga suuruses on Baltimail tuntud ainult
talurahvaõiguses, kuna teistes Vana-Liivimaa õiguse allikais
- maaõiguses ja linnaõiguses - esinevad sel kohal teised ar-
vud. 40 marka meheraha on ette nähtud aga Russkaja Pravda's
ja Skandinaavia õigustikes.⁷ See kõik viitab jälle asjaolu-
le, et Vana-Liivimaa talurahvaõigustikud polnud saksa vallu-
tajate poolt algupäraselt kogu ulatuses antud liivlastele,
lätlastele ja eestlastele, vaid olid mõnes osas vanema pä-
ritoluga ja kehtisid suuliselt Baltimail juba varemini, hil-
jem olid aga sakslaste poolt kirja pandud ning täiendatud ja

4 Ig.L. N a p i e r s k y . Die Quellen des Rigischen
Stadtrechts... Riga, 1876.

5 Meheraha on inimese surmamise korral ettenähtud ra-
haline karistus.

6 Tartu Ülikooli Tead. Raamatukogus leiduv käsikiri
nr. 1027, lt. 100 bj.

7 Näit. R. M e i s s n e r . Das Rechtsbuch des
Gulathings. Weimar, 1935, S. 112, Art. 165 u.a.: 40
Mark. - Cl. Schwerin, Uplandslag, Weimar, 1935, S. 132
u.a.: 40 Mark. u.a.

modifitseeritud, nagu see oli härrastele meelt mööda.

Liivimaa Õiguspeegel, koostatud 1322.-1337.a., on suures osas kriminaalõigus, isegi rohkem kui tema eelkäija Sachsenspiegel. Palju räägitakse Liivimaa Õiguspeeglis vargusest, mis näitab, et see süütegu on olnud sagedane Vana-Liivimaa valitsejaskonnas. Ei aidanud siin õigusraamatutes ettenähtud suured karistused kuni surmanuhtluseni, sest rahakad isandad lunastasid end sellest rahaga. Varguse mõiste oli lai. Sellesse kuulusid ka vale mõõtude ja kaalude tarvitamine, piirimärkide nihutamine jne.

Lähemaid andmeid kriminaalõiguse kohaldamise kohta Tallinnas alates 1437.a. leiame säilinud keskalamsaksakeelsetes kohtuprotokollides. Eestikeelses tõlkes kõlaks see järgmiselt: "Aastal 1464 Aleksiuuse päeval /17.juulil/ poodi üks /mees/ ülesse, ta nimeks oli Kersten Westphal, pärit Lüübekist. Ta oli siin /s.t. Tallinnas/ varastanud Bolemanni saunast saunamehelt Jakob'ilt hõbedas arvatud 2 marga väärtuses, samuti oli ta ühele Saaremaa eestlasele maha lõiganud rahakoti 3 margaga ja nimelt paadis, mis asus valikraavis. Jumal päästa hinge."⁸

Kui veel rääkida surmanuhtluse täideviimisest, siis peab mõnna, et keskajal oli ette nähtud kuriteole vastav surmamisviis. Seda näeme ka Vana-Liivimaal. Vargad poodi, mis oli kõige häbitavam surmanuhtluse viis. Röövlitel raiuti maha pea, mis oli tolle aja vaate järgi vähem häbitav kui võllasurm. Kehtis põhimõte, et avalik süütegu on vähem põlastav kui salaja tehtu. Ketsereid põletati elusalt. Mõrtsukaid karistati rattasurmaga. Teinekord anti vargale sel teel armu, et poomine asendati pea maharaiumisega.

Seni käsitletud surmanuhtluse ja rahakaristuse vahel tunneb Vana-Liivimaa kriminaalõigus veel teisi lääniaegseid karistusi, nagu lindpriius, vigastavad karistused, ihunuhtlus ja linnades XVI saj. alates suure erandina ka vangistus.

⁸ E. N o t t b e c k . Die alte Kriminalchronik Revels. Reval, 1884, S. 52 j.

Osa Põhja-Eestit, nimelt Harju- ja Järvamaa ühes Tallinnaga, alistus Rootsile juba 1561.a., kuid teine osa tuli alles paarkümmend aastat hiljem Rootsi võimu alla. 1584.a. ühendati Rootsi poolt Harju-, Järva-, Viru- ja Läänemaa vürstkonnaks, hiljem aga nimetati ümber hertsogkonnaks, millega oli tekkinud Eestimaa mõiste neis piirides, mis üldjoontes jäid püsima 1917. aastani.⁹ Välja arvatud Kuramaa, olid endise Vana-Liivimaa teised osad, kõige hiljem Saaremaa, ühendatud Rootsiga XVII sajandil. Kuna Eestimaa oli tulnud Rootsi võimu alla vabatahtlikult, Liivimaa (kitsamas mõistes) aga Rootsi sõjaväe poolt vallutatud, siis tolle aja kontseptsiooni järgi võis Rootsi valitsus kohelda ja kohtleski kumbagi maa-ala erinevalt. Rootsi õiguse sissetoomisega Liivimaale polnud Rootsi valitsus nii seotud kui Eestimaaga, mida näemegi kogu järgnevas tegevuses.

Rootsi kuninga Gustav II Adolphi (valitses 1611-1632) ajal 1632.a. 30. juunil alustas tööd Tartu ülikool, kuid sõjasündmuste tõttu viidi ta 1636.a. Tallinna, kus varsti lakkas töötamast. Alles 1690.a. alustas Tartu ülikool jälle oma tegevust Tartus, viidi aga alanud sõjategevuse ohul 1700.a. Pärnu, kus ta mõned aastad töötas. Halb oli kogu aeg vahekord Balti mõisnike ja Rootsi valitsuse esindajate vahel. Iga Rootsi valitsuse organite samm võidetud maal sai tugeva vastulöögi balti parunitelt, kes olid ju harjunud alati omapead talitama.

Rootsi ajal jäi Eestimaal kohtute ja protsessi alal algul püsima endine, vana olukord, kus "järe ots" ja õiguse mõistmine oli täiel määral mõisnike ja teiste suurnike kättes. Seevastu Liivimaal, niipea kui Rootsi võim kindlustus, nimelt 1630. ja 1632.a., seati sisse rootsisüsteemilised kohtud, kõigepealt maakohtud, kust võis apelleerida õuekohtule (ovrätt, Hofgericht), mille asukoht oli Tartus. Kohtute juures tegutsesid fiskaalid, komissarid ja ofitsiaalid, kelle ülesandeks oli hoolt kanda riigivalitsuse huvide eest. Eestimaal oli selleks 1630.a. alates comissarius fisci ehk advocatus fisci. Need fiscus'e ehk riigi, riigikassa,

⁹ J. J e n s e n. Eesti ajaloo atlas. Tartu, 1933, lk. 28.

"kroonu" huvide kaitsjad ja süüdistajad olid hilisemate prokuratuuriorganite eelkäijad.

Õuekohtu koosseis oli täiesti seisuslik, mille esimees ehk president oli küll mõni rootsi parun, kuid kaaslasteks olid enamuses balti landraadid ja mõisnikud. Kokku oli 12 liiget ja üks fiskaal, peale selle sekretariaat: sekretär, protonotaar, aktuaar, notar; lõpuks Hausschliesser - ukse-
lukustaja ja Landbote - käskjalg. Palgalehe järgi said 1701.a. õuekohtus palka 19 isikut.¹⁰

Eriskummaline olukord oli Tallinnas. Kuna seal kehtis ka Rootsi ajal esialgu edasi Lüübeki linnaõigus nagu varemini, siis läksid ka apellatsioonikaebused Tallinnast edasi Lüübeki ülemkohtusse kui emalinna, kust omal ajal oli "saadud" sealne linnaõigus. Alles 1586.a., pärast seda, kui Tallinn oli juba mitukümmend aastat olnud Rootsi võimu all, juhiti tähelepanu sellele, et apelleerida tuleb Stokholmi, aga mitte Lüübeki. Selles peegeldub tolle aja vaade, et kohtuülimus ei kattu mitte riigiülimusega. Lugu oli veelgi kentsakam ja seda kuni lähema minevikuni: Lüübeki õigus kehtis Tallinnas ainult nn. alamlinnas, s.t. välja arvatud ülemlinn ehk Toompea. Viimases asus XIII sajandist alates Põhja-Eesti mõisnike maavalitsus ja sellest tulene-
des ei kehtinud Tallinna Toompeal mitte linnaõigus, vaid maaõigus, algul Valdemar-Eeriku õiguse näol.

Kohtulikus menetluses oli ladviku krampliku vanast kinnihoidmise tõttu jäänud palju endist. Kuid peale selle oli protsessis maad võtnud kirjalikus ja kohtutes oli nüüd välja kujunenud ja lohkama löönud suurem kantseleilikkus. Advokaatide tegevus oli kasvanud, samuti oli kindlama kuju saanud kohtuotsuste täideviimise personal.

Kohaldati piinamist ehk tortuuri, mille võtted olid peensusteni viimistletud. Kuid ladvik oli sellest vaba oma privileegide tõttu. Alles XVII sajandi lõpul ilmnes Rootsis tendents piinamise rakendamise vastu. Nii keelati 1686.a. piinamine kohtumenetluses Liivimaal ja 1699.a. Eestimaal.¹¹

¹⁰ L. L e e s m e n t . Par Vidzemes hõftiesas sastāvu zviedru laiku beigās. Rīga, 1938, lk. 227 j.

¹¹ L. L e e s m e n t . Piinamise ehk tortuuri kaotamine Eesti- ja Liivimaal. - Ajalooline Ajakiri. Tartu, 1931, lk. 139.

Kui XVI sajandi teisest poolest alates ühelt poolt jäid Vana-Liivimaal kriminaalõiguse valdkonnas püsima samad endised õiguse allikad, siis teiselt poolt tulid endiste asemele juurde väljastpoolt uued kriminaalseadused, mis aegamööda tõrjusid nad tagaplaanile.

Rootsi kriminaalõigus, mis leidis XVII sajandi alguses valminud ülerootsimaalises maaseadustikus (Landslag), samuti linnaseadustikus (Stadslag), pidi Eesti- ja Liivimaal, nagu seda Rootsi valitsus oli ette näinud, kehtima in sub sidio. Tegelikult aga ei tulnud sellest midagi välja, sest esiteks avaldas balti aadel sellele järjekindlalt vastuseisu ja teiseks uuendati Rootsis kogu aeg kriminaalõigust üksikute uute seaduste ja teiste õigusaktide kaudu. XVII sajandi teisel poolel ilmus ka kriminaalõiguse valdkonnas üksikuid seadusi, näiteks duelli plakat 1682.a., millega aadlikke ja sõjaväelasi ähvardati karmide karistustega, kui nad oma isiklikke seisuslikke tülisid lahendasid kahevõitluse teel - endise rusikaõiguse igand.

Ülaltähendatud ajastul hakati laialdaselt rakendada Constitutio Criminalia Carolina't, ehk nagu teda saksa keeles tavaliselt ka Baltimail nimetati, Peinliche Gerichts-Ordnung. Esimesel kohal oli selle rakendamine Tallinna raekohtus. Näiteks esineb ühes protokollis kohtuotsus 1628.a. juhtumi kohta, kus keegi rootslane Thomas Oloffsohn oli tänaval surmavalt haavanud Andres Andersohni. Kohtuotsus on formuleeritud järgmiselt: "... und soll deshalb ihm zu wollverdienter straffe vnd andern zum Abschew vnd Exempel vermöge des 137 Articuls der Peinlichen Halssgerichts Ordnung Caroli V. durch den Nachrichter mit dem Scwerde vom Leben zum Tode gerichtet werden.." See tähendab: "... ja teda tuleb seepärast teenitud karistuseks ja teistele eemalhooldmiseks ja eeskujuks, vastavalt Karl V Kaelakohtu korral artikkel 137-le timuka poolt mõõgaga elust surmale mõista."¹²

Nagu mujalgi, nii on ka Baltimail nimetatud aja kriminaalõiguse iseloomustavamateks joonteks karmid karistused, sagedane surmanuhtluse rakendamine mitmel raskendaval viisil, vigastavate ja valu tekitavate karistuste kohaldamine. Esikohal seisab kõikjal hirmutamise põhimõte.

¹² N o t t b e c k . Op. cit., lk. 101. j.

Rasked karistused olid ette nähtud lapse tapmise plakates 1680. ja 1684.a. Lapse tapmise kohta on säilinud suhteliselt palju Tallinna rae kohtuakte. Näiteks ühes protokollis 1662.a. on öeldud, et lapse tapmises - Kinder-Mord - süüdistati Wolberit, kes oli oma lapsele heinatuuisti suhu toppinud, mistõttu viimane lämbus. Arvestades süüdistatut vabatahtlikku ülestunnistamist, samuti paljude suurrikkude eestkostmist, otsustas kohus seaduses ettenähtud uputamise või elusalt matmise asemel lapse tapjale väljaspool linna väravat asuva võlla all möögaga pea maha raiuda ja sinna samasse maha matta.¹³

Rootsi ajal tuli kohaldamisele, arvatavasti Gustav II Adolphi poolt tarvitusele võetud, eriti väejooksikute kohta, uus kehaline karistus - kadalipp¹⁴ ehk "läbi lipu ajamine". See seisnes selles, et karistamisele määratu pidi jooksmas kahes reas seisvate sõdurite vahelt läbi, kusjuures iga sõdur lõi järgemööda jooksjale vitsaga selga. Sageasti tuli joosta edasi-tagasi mitu korda, nii et karistamine lõppes surmaga.

Lõpuks mainitagu Rootsi aja lõpul väljaantud karme seadusi sulaste ja teenijate kohta. Siia kuulusid kõigepealt ülerootsiline määrus 1686.a., mille art. V järgi oli ette nähtud pererahva kodukari õigus teenijate suhtes; teiseks 1700.a. Riias asuva kindralkuberneri Erik Dahlbergi väljaantud stadga (määrus), milles olid ette nähtud karmid karistused pererahva vastu eksinud teenijate kohta.¹⁵

III

Vene rahva ajalooline võitlus Balti ranniku pärast, mis kord erilise hoo oli võtnud XV sajandi lõpul, oli nüüd tulemusrikkalt lõppenud ja maa pikemaks ajaks Venemaaga ühendatud.

¹³ N o t t b e c k . Op.cit., lk. 105.

¹⁴ Rootsi k. gatlopp (gata - tänav, löpa - jooksmas), saksa k. Gassenlauf, Spießrutenlauf.

¹⁵ Sammlung der Gesetze ... Landesordnungen 1680-1710. Riga, 1821, S. 989 u.a., 1546 u.a.

Juba 1713.a. otsustas Peeter I ette võtta maa ajakohasema administratiivse jaotamise. Eestimaa, samuti Liivimaa kubermangud jaotati kreisideks. Tartu kreis (sinna kuulus ka Võrumaa) oli alguses Eestimaa ehk Tallinna kubermangu küljes, 1722.a. aga arvati ta Liivimaa ehk Riia kubermangu alla. Hiiumaa kuulus Eestimaa ja Saaremaa Liivimaa alla; selline olukord kestis kuni 1918. aastani.

1802.a. avas taas ukseid Tartu ülikool nelja fakulteediga. Kuid ülikool jäi kauaks valitseva klassi ülikooliks ja õppekeeleks oli sajandi viimase aastakümneni saksa keel. Üliõpilase kohustused olid fikseeritud järgmiselt: jumalaskartlikkus, kõlblus, sõnakuulelikkus ülemuse vastu, hoolsus ja korra austamine, eemalehoidumine kõigist lärmitsemistest, ordudest ja salaühingutest, hasartmängudest ja kahevõitlustest.¹⁶ Selline pidi olema tolleaegse üliõpilase, tulevase juhi koodeks ülikooli seaduse järgi. Et see balti härrasseisusel tegeliku eluga ei sobinud, on päevselge.

Kohtute organisatsioonis ja menetluses näeme XVIII sajandil palju endist. Tuginesid ju Balti parunid Uusi-kaupunki (Nystad) rahulepingus sõnastatud lauseile, kus neile olid ette nähtud endised õigus-privileegid. Eeskätt toodi nüüd uuesti päevavalgele jurisdiktsioonis sama olukord, mis kehtis Rootsi ajal enne 1694. aastat, kui kärbiti balti aadli privileege ning haldusaparaat rootsistati.

Bestimaal toimis kõrgema kohtuna rootsiaegne Oberlandgericht - ülemaakohus, mis jäigi püsima kuni 1889.a. kohtureformini, töötades kogu aeg Tallinna Toompeal, rüütelkonna majas. Liivimaal aga tegutses ülemaakohuna 1630.a. asutatud õuekohus - Hofgericht, kuid see oli Põhjasõja ajal kolunud Tartust Riiga, kus ta jäigi püsima 1889.a. justiitsreformini. Need mõlemad kohtud, samuti ka linnades olevad kohtud, olid allutatud Peterburis 1718.a. loodud Justiitskolleegiumile - Юстиц-коллегия.

Vähematest kohtutest Eesti- ja Liivimaal tulevad (talurahva kohta kõigepealt) arvesse haagikohus ehk haagrehikohus - Hakengericht Bestimaal, mis kutsuti ellu juba XV sajandil, seega orduajal. See kohus, milles paruni omavolil ja võimutsemisel polnud piiri, toimis samuti kuni

¹⁶ L e e s m e n t. Üliõpilaste õiguslik seisund endises keiserlikus Tartu ülikoolis 1803-1832. - "Üliõpilaseleht". Tartu, 1925, lk. 138.

1889.a. kohtureformini. Liivimaal vastas haagikohtule korrakohus - Ordnungsgericht, rahvasuus sillakohus, milles mõisnik mõistis kohut sunnismaise talupoja üle. See Rootsi aja teisel poolel (1671) moodustatud kohus oli ette nähtud Liivimaa iga maakonna jaoks, seega neid kokku oli neli: Riias, Cesises, Tartus, Pärnus. Raske on ette kujutada õiguse mõistmist sillakohtutes. Maakonnad olid maa-alalt suured, kohtunikud-mõisnikud kollegiaalses korrakohtus olid ametis ilma palgata, niisõelda auametis. Mis huvi võis siis olla selliseks kohtumõistmiseks. Tegelikult näemegi, et maal mõisa piires tegid mõisnik ja pastor käsikäes tegevustes, mis nad tahtsid, ja lahendasid kohapeal kõik talupoegade asjad.¹⁷

Palju oli tegemist ärakaranud talupoegade asjus, mida ilmekalt näitavad kohtute arhivaalid. Kui pagenu talupoeg kuskil kinni võeti, siis teda transporditi kuni maakonnalinnani, kus asus vastav maakohus. Viimane käskis mõisal, kust pagenu pärines, talupoeg tagasi toimetada ning tasuda preemia ja toitluskulud. Näiteks ühes aktis 1793.a. on öeldud Kihnu saarelt pagenu talupoja Thomase kohta Pärnus ülekululamisel, et tema: wegen strenger Behandlung vor etwa 1 1/2 Wochen von da /Kihnust/ entlaufen, seega: karmi kohtlemise tõttu umbes poolteise nädala eest Kihnust ära jooksnud. Kohtuotsus on lakooniline: verfügt: dem Gute Kuno vorzuschreiben besagten Läufling gegen Ersatz der Prämie und Alimentation abholen zu lasten. Seega otsustatud: Kihnu mõisale ette kirjutada nimetatud pagenu preemia ja toitluskulu tasumisel ära tuua lasta.¹⁸ Selline oli siis õigusemõistmine.

Talurahva vabastamise seadusandlusega alates XIX sajandi algusest olid ellu kutsutud ka erilised kohtud talurahva jaoks, mille alamaks astmeks oli vallakohus (ka kogukonnakohus), apellatsioon läks kihelkonnakohtusse, sealt aga kreisikohtusse. Kuid kriminaaltoimetuste jaoks jäid püsima endiselt haagikohtud ja sillakohtud. Kohtumõistmises tähtsam osa oli igal pool jäänud mõisnike kätte.

¹⁷ Jul. E c k a r d t . Livland im XVIII Jahrhundert. Leipzig, 1876, S. 369 j.

¹⁸ Pärnu Maakohtu akt nr. 1285-1793.a. ENSV R.A. Keskarhiiv. Tartu.

Kriminaalõiguse valdkonnas näeme alates XVIII sajandist ühelt poolt Lääne-Euroopa valgustusajajärgu ideede mõju kasvu, teiselt poolt aga aadli kavakindlaid püüdeid end kõigiti kindlustada ja klassipositsiooni veelgi tugevdada. Kui Jelizaveta Petrovna 1753.a. otsus surmanuhtluse kaotamise kohta Baltimail teatavaks sai, siis ei tahtnud kohalik mõisnikkond seda sugugi respektierida ja Liivimaa maapäeval "tehti kindlaks", et kohapeal puuduvad "Stockhäuser" - "kepimajad", seega vangimajad, kuhu võiks paigutada isikuid, kellele langetatav surmanuhtluse kohtuotsus tuli nüüd asendada sunnitööga. Viimaste ehitamine aga tegevat aadlile kulusid. Kuid peagi kokkus aadel ise oma ülikire otsuse üle ja juba järgmine maapäev pidi otsuse vastu võtma "Stockhaus'ide" ehitamiseks: "ohne welche böse Menschen gar nicht gebessert werden könnten" - milleta kurje inimesi üldse ei saa parandada.¹⁹

8. apr. 1801.a. ukaasiga kaotati surmanuhtluse avalik täideviimine ja likvideeriti kõikjal avalikud võllad ja teised hukkamisvahendid.

Mis puutub kehalistesse karistustesse, siis kõrgemad seisused olid selle kohaldamisest vabastatud ja aegamööda suurenes ihunuhtlusest vabastatud isikute ring.

Tolle aja kontseptsiooni kohaselt, milles kaaluv osa oli Constitutio Criminalis Carolina mõjul, oli süüdimõistva otsuse tegemiseks kohtul tingimata tarvis süüdlase ülestunnistust. See asjaolu aga nõudis piinamise ehk tortuuri kohaldamist kriminaalasjades suurel määral. Siin avaldub klassijustiits kõige eredamal kujul, sest aadlikud olid ju piinamise kohaldamisest vabad.

Sunnitöölisi, esijoones raskolnikuid ja habemikke (бородач), kes ei tahtnud loobuda pikast habemest, hakati Peeter I ukaasidega suunama kogu Vene riigist Siberi asemel Tallinna ja Paldiski (Tollal Rogerwick) sadama ehitamise töödele, nagu selgub 27. oktoobri 1722.a. ukaasis: Уложение о наказаниях уголовных и исправительных

(Raskolnikute saatmisest Siberisse asumisele asemel Paldiskisse), samuti 28. juuni 1723. a. ukaasis: "о бородачах" (habemikkudest).²⁰

¹⁹ Е с к а р д т . Op.cit., lk. 251.

²⁰ Укази... Петра Великого. Санкт-Петербург, 1780, стр.540 и 706 сл.

Kogu Venemaa kohta kehtestatud kriminaalseadustik 1845.a. (Уложение о наказаниях уголовных и исправительных) vahetegemistega karistustes üksikute seisuste vahel hakkas kehtima ka Läänemeremaal. ²¹ Sellega oli tehtud vähemalt esialgu ainult kriminaalõiguse valdkonnas lõpp balti aadli alatisele vastupanule ülevenemaaliste seaduste tunnustamise kohta enda suhtes. Nagu nägime, oli enne 1845.a. kriminaalõiguse alal Balti kohtutes vanade kohalikkude seaduste kõrval tugev Constitutio Criminalis Carolina mõju.

²¹ S c h m i d t . Op. cit. lk. 356/284.